

**Природа як суб'єкт порівняння у фреймовому комплексі “ЛЮДИНА І ПРИРОДА”
(на матеріалі творів Е. Штрітматтера)***Роботу виконано на кафедрі німецької філології
ВНУ ім. Лесі Українки*

Статтю присвячено дослідженню порівняльних фреймових структур, що представляють фреймовий комплекс “ЛЮДИНА І ПРИРОДА” у німецькомовному літературно-художньому дискурсі. Аналізу підлягають фреймові структури, в яких термінальні елементи, що репрезентують фрейм “ПРИРОДА”, є суб'єктом порівняння, а термінальні елементи, що зображають фрейм “ЛЮДИНА”, – об'єктом порівняння. Досліджуються особливості їх вербального наповнення та функціонування в літературно-художньому дискурсі.

Ключові слова: фрейм, фреймова структура, фреймовий комплекс, термінал, термінальний елемент, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння.

Козак С. В. Природа как субъект сравнения во фреймовом комплексе “ЧЕЛОВЕК И ПРИРОДА” (на материале произведений Э. Штриттматтера). Статья посвящена исследованию сравнительных фреймовых структур, которые представляют фреймовый комплекс “ЧЕЛОВЕК И ПРИРОДА” в немецкоязычном литературно-художественном дискурсе. Анализуются фреймовые структуры, в которых терминальные элементы, которые представляют фрейм “ПРИРОДА”, являются субъектом сравнения, а терминальные элементы, которые изображают фрейм “ЧЕЛОВЕК”, – объектом сравнения. Исследуются особенности их вербального наполнения и функционирования в литературно-художественном дискурсе.

Ключевые слова: фрейм, фреймовая структура, фреймовый комплекс, терминал, терминальный элемент, субъект сравнения, объект сравнения.

Kozak S. V. Nature as a Subject of Comparison in the Frame Complex “MAN and NATURE” (on the material of the works by E. Strittmatter). The article is devoted to the study of the frame structures, that represent a frame complex “MAN and NATURE” in a German belles-lettres discourse. We analyze the frame structures, in which the terminal elements, that symbolize the frame “NATURE”, are the subject of comparison, and the terminal elements, that represent the frame “MAN”, are the object of the comparison. The peculiarities of their verbal filling as well as their functioning in the belles-lettres discourse have been investigated.

Key words: frame, frame structure, frame complex, terminal, terminal element, subject of comparison, object of comparison.

Постановка наукової проблеми та її значення. Початок ХІХ ст. – новий етап у розвитку суспільства та його наукових стратегій. Це стосується різних сфер та галузей наукової діяльності, у тому числі філологічної науки та її напрямів, одним із яких є дискурсна лінгвістика.

Дискурс – складне міжкатегоріальне явище. Питання дискурсу таке ж неоднозначне, як і поняття мови, свідомості, мислення, буття. Але саме завдяки своїй невизначеності й різноплановості (як це часто буває) дискурс став одним із найпопулярніших феноменів у сучасній лінгвістиці. Дослідження літературно-художнього дискурсу передбачає інтерпретацію його змісту з урахуванням мікро- й макроструктури, тобто внутрішніх і позатекстових зв'язків, лінгвістичного та екстралінгвістичного контексту. Водночас потребують глибшого вивчення питання, які безпосередньо пов'язані з функціональною прагматикою дискурсу, а саме питання *фреймової* репрезентації.

Фрейм – феномен, який викликає суперечливі тлумачення, що, безумовно, пов'язано, з одного боку, зі складністю самого явища, а з іншого – недостатньою теоретичною розробкою цього питання. Думка, що знання наявне в людській пам'яті у формі комплексно структурованих сукупностей, була швидко акцептована та набула популярності насамперед в інформатиці, когнітивній психології, а згодом у мовознавчій науці. Проте дискусія на тему фреймів, яку розпочав 1975 р. у галузі штучного інтелекту М. Мінський, зосталася на рівні теоретичних роздумів.

Малодослідженою залишається проблема фреймів у лінгвістиці, зокрема в текстолінгвістиці, хоча чимало уваги в галузі мовознавства приділено саме питанням фреймознавства. Цікаві думки та спостереження містять праці К. Я. Кусько, присвячені аналізу фреймів у різножанрових текстах – наукових, політологічних, художніх [1–3]. Специфіку засобів зв'язку, за допомогою яких пропозиції

поєднуються у фреймовий ланцюг, досліджує А. М. Приходько [6, 60–63]. Заслужує на увагу дослідження З. Фойгт, спрямоване на вивчення фреймових структур у німецьких художніх творах [8].

Однак низка питань щодо функціонування фреймових структур у літературно-художньому дискурсі залишається відкритою й потребує подальшого поглибленого вивчення з антропоцентричних та природознавчих позицій, що зумовлює **актуальність** цього дослідження, адже проблема людини і її єднання з природою – одна з основних проблем гуманітарного знання.

Метою дослідження є аналіз фреймових структур літературно-художнього дискурсу, у яких термінальні елементи, що представляють фрейм “ПРИРОДА”, є суб’єктом у порівняльних конструкціях фреймового комплексу “ЛЮДИНА і ПРИРОДА”.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання конкретних **завдань**:

- здійснити розмежування термінів “фрейм”, “фреймова структура” та “фреймовий комплекс”;
- дати концептуальний опис структури фреймів “ЛЮДИНА” і “ПРИРОДА”;
- виявити фреймові структури з порівняльними конструкціями “ЛЮДИНА – ПРИРОДА” у німецькомовному літературно-художньому дискурсі;
- проаналізувати особливості наповнення фреймових структур термінальними елементами, що представляють фрейм “ПРИРОДА” й виконують роль суб’єкта в складі логіко-понятійної структури порівняння “ЛЮДИНА – ПРИРОДА”.

Матеріалом дослідження слугували твори відомого німецького письменника ХХ ст. Е. Штріттматтера.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ервін Штріттматтер – один із найталановитіших німецьких прозаїків минулого століття, якому з особливою художньою виразністю вдалося розкрити свої філософські та естетичні погляди на повсякденне життя людини, її внутрішній світ та навколишнє середовище. Р. Ріндфляйш висловила, що за радість та задоволення, які отримуєш від читання книг Е. Штріттматтера, неможливо не пройнятися вдячністю до цього тонкого знавця людей і природи [7, 200]. У справедливості такого твердження ми неодноразово переконувалися, аналізуючи фреймові структури на позначення природи та людини у творах цього письменника.

Для аналізу фреймової організації літературно-художнього дискурсу послуговуємося термінами “фрейм”, “фреймовий комплекс”, “фреймова структура”, “термінал”, “термінальний елемент”.

Фрейми кваліфікуємо як лінгвокогнітивні структури з подвійним статусом, які належать до ментальних утворень (є одиницями представлення знань у свідомості людини) і водночас виражаються в мовленні, експлікуючись за допомогою мовних засобів.

Об’єднання фреймів становить **фреймовий комплекс**.

Фреймові структури розглядаємо як об’єднання організованих навколо певної тематики лексико-синтаксичних структур, що представляють відповідні фрейми.

Терміналі є структурними компонентами (вузлами) фрейму, за допомогою яких відбувається активізація відповідних структур знань у свідомості людини і які виражаються в мові через відповідні **термінальні елементи**.

Іншими словами, мовними корелятами фреймів є фреймові структури, а мовні кореляти терміналів – це термінальні елементи.

Фрейм “ПРИРОДА” і фрейм “ЛЮДИНА” розглядаємо як когнітивні структури, в основі яких перебувають категоріальні знання про природу та людину. Таким чином, основні терміналі, що складають фрейм “ПРИРОДА”, – це: *Рослини – Тварини – Ландшафт – Природні явища*. Основними терміналами фрейму “ЛЮДИНА” є *Характер – Зовнішність – Стан – Міжособистісні відносини – Дія / Діяльність*.

В образному відображенні єдності ЛЮДИНИ і ПРИРОДИ важливу роль відіграють фреймові структури, що являють собою єдиний фреймовий комплекс “ЛЮДИНА і ПРИРОДА”, в межах якого ми виділили групу “Природа як суб’єкт порівняння”.

Зауважимо, що в основу нашого аналізу покладено типологію Є. О. Кучинської, яка виділяє такі складники логіко-понятійної структури порівняння, як: 1) об’єкт порівняння (предмет, який порівнюють); 2) суб’єкт порівняння (предмет, з яким порівнюють); 3) основа порівняння (якість, що лежить в основі порівняння); 4) висновок або результат порівняння [4, 84].

Таким чином аналізуємо фреймові структури, в яких термінальні елементи, що представляють фрейм “ПРИРОДА”, є суб’єктом порівняння, а термінальні елементи, які зображають фрейм “ЛЮДИНА”, – об’єктом порівняння.

Значну кількість фреймів групи “Природа як суб’єкт порівняння” становить підгрупа “Природа як суб’єкт порівняння для позначення стану”, у якій термінальні елементи фрейму “ПРИРОДА” слугують для вираження психологічного чи фізичного стану людини.

Слід зазначити, що в декодуванні внутрішнього стану людини неабияку роль відіграють фонові знання реципієнта. Так, на перших сторінках роману “Чудодій” Е. Штрітматтер знайомить читача з одним із головних персонажів – Густавом Бюднером, який постає перед нами в образі сердитого й лихого чоловіка: *Jetzt <...> nistete sich der Ärger wie eine schwarze Waldspinne zwischen seinen Gedanken ein* [9, 19] / *Зараз у його думки, **мов чорний лісовий павук**, заповзала злість*. Павук в уявленні людини – безжалісна до своєї жертви істота, і комаха, що попадається у його сітку, майже приречена. Так і з Бюднером, який, очевидно, поволі ставав приреченим носити в собі тягар незадоволення та злості.

Наступний приклад описує внутрішній стан головного героя твору – Станіслауса, коли доля черговий раз змусила його шукати нову роботу: *Stanislaus war verschüchtert gewesen wie ein fremder Vogel* [9, 148] / *Станіслаус був переляканим, немов **пташка** у чужому гнізді*. Неприємне відчуття страху зіставляється з характерним для тваринного світу явищем неприйняття чужака, ворожого ставлення до незнайомця.

Наступний фрагмент передає відчуття щастя з використанням порівняльних «природничих» термінальних компонентів: *Das Glück ist wie der Vogel Pirol. Der Mensch lauscht seinem süßen Flötenton, aber dann will er den Sänger sehn. Er geht auf Zehenspitzen, hält den Atem an und späht – doch sein Auge findet den lieblichen Vogel nicht im Gewirr des Gezweiges* [9, 208] / *Щастя – **ніби іволга**. Людина прислухається до чарівного співу, а тоді хоче побачити самого співця. Вона блукає навипиньки, затамувавши подих, і пильно вдивляється, але її око не знаходить серед сплутаного віття милої пташки*. Автор не просто порівнює щастя з іволгою, а й дає роз’яснення своєї думки, в якому також є вербальний компонент фрейму “ПРИРОДА” – *Gezweige*, що слугує імпліцитним маркером неможливості досягнути повноти щастя. Таке художнє порівняння є своєрідним підтвердженням т. зв. “хитрої стратегії щастя”, згідно з якою, щоб відчути емоції щастя, потрібно прагнути не до їхнього переживання, а до досягнення таких цілей, які породжують ці переживання [5, 165].

Відчуття радості, точніше, його передчуття, також зображене через порівняння з представником світу комах – сінним коником: *Die Vorfreude sprang wie ein Heuhüpfer aus einer Herzkammer in die andere* [9, 214] / *Передчуття радості стрибало коником з одного передсердя в друге*. Для відображення емоційного стану використано фреймову структуру, в якій *Vorfreude* та *Heuhüpfer* – це ключові термінальні елементи фреймів “ЛЮДИНА” та “ПРИРОДА”.

Розглянемо ще одну фреймову структуру, яка передає внутрішній стан людини. Причому експліцитного маркера цього стану може не бути, що видно в описі відчуття головного персонажа “Чудодія”, у якого “шкіра стала **гусячою**” після того, як він усвідомив, що матиме справу з неприємною для нього людиною: *Stanislaus bekam inwendig eine Gänsehaut* [9, 244]. *Gänse* – елемент термінала “Тварина” фрейму “ПРИРОДА”, однак це лише частина структури, яка у своїй цілісності представляє термінал “Внутрішній стан” фрейму “ЛЮДИНА”. Зрозуміти, що ця фреймова структура передає внутрішній стан героя, а саме відчуття відрази до дочки пекаря, допомагає опис ситуації, а також знання реципієнта про (всі) можливі емоційні стани, внаслідок яких шкіра стає “гусячою”.

Заслугує на увагу приклад, зафіксований у романі «Погонич волів», у якому термінальні елементи, що представляють фрейм “ПРИРОДА”, також використано в порівняльній конструкції для зображення внутрішнього стану: *Ferdinand denkt nicht gut von sich. <...> Viele Selbstanschuldigungen. Sie werden bei Ferdinand im Gange des Abends und der Nacht von ebenso vielen Eitelkeiten, Mutlosigkeiten und höhlenden Zukunftsträumen zerfressen wie **Mistkäfer von Ameisen*** [10, 227] / *Фердинанд засуджує себе. Багато звинувачень на свою адресу. За вечір і за ніч така ж велика кількість марнославства, малодушності та болісних роздумів про майбутнє пожирає, як **мурахи пожирають гнойових жуки***. У наведеній фреймовій структурі бракує експліцитного елемента, що передає відповідні відчуття – незадоволення, осуд, тривожні думки, однак це не впливає на розуміння читачем написаного:

у цьому йому допомагають фонові знання, що активізуються іншими лексичними одиницями, які є корелятами терміналу “Внутрішній стан” фрейму “ЛЮДИНА”.

Трапляються також фрагменти, у яких персонажі самі собі дають характеристику, використовуючи як порівняння термінальні елементи, що представляють фрейм “ПРИРОДА”. Так, у “Чудодії” головний герой твору Станіслаус, прогулюючись по парку, побачив дівчину, яка співала, сидячи на лавці. Прагнучи познайомитися з красунею, він кинув у траву люльку й розпочав удавані пошуки. Однак дівчина викрила наміри хлопця, котрий, не бажаючи постати перед незнайомкою простачком, заявив, що причиною цього є його неухважність: “*Ich bin zerstreut wie Unkrautsamen*” [9, 251] / “У мене увага розпорошена, як насіння бур’яну”.

Розглянемо ситуацію, коли Станіслауса спіткала невдача під час його знайомства з дівчиною: у день, який він призначив для повторної зустрічі, вона не прийшла. *Die Verzweiflung prasselte wie Schloßenregen auf ihn herab* [9, 255] / *Розпач, немов град, обрушився на нього*. Заслуговує на увагу те, що обидва термінальні елементи містять ключові лексичні одиниці – *Schloßenregen / grad* (фрейм “ПРИРОДА”) і *Verzweiflung / розпач* (фрейм “ЛЮДИНА”), однак кореляція відбувається не безпосередньо через ядро фрейму “ЛЮДИНА”, а через іншу лексичну одиницю, а саме дієслово *prasselte (обрушився)*, яке слугує своєрідним “містком”, що забезпечує входження термінального елемента *Schloßenregen (grad)* фрейму “ПРИРОДА” до терміналу “Стан” фрейму “ЛЮДИНА”, адже *prasseln* можна сказати лише про щось неабстрактне, наприклад, град. З огляду на те, що в першому з термінальних елементів залучено іншу лексичну одиницю, а не ключову, таку кореляцію ми кваліфікуємо як зміщену.

Прикладом зміщеної кореляції є також опис суперечливих думок: *Gedanken, verschieden wie Löwen und Tauben, lebten in seinem Gehirn* [9, 263] / *Думки, такі ж різні, як лев та голубка, жили в його голові*. Термінальний елемент фрейму “ПРИРОДА”, представлений двома ключовими лексичними одиницями *Löwen (леви)* і *Tauben (голуби)*, корелюється не з термінальним елементом фрейму “ЛЮДИНА”, а з лексею *verschieden (різний)*, що також є своєрідним містком термінальних елементів обох фреймів.

Зміщену, або непряму, кореляцію спостерігаємо у словах персонажа: *Die Angst <...> heckt so wie eine Ratte!* [9, 267] / *Страх розмножується, як пацюки*. Емоційний стан страху передається безпосередньо через експліцитний термінальний елемент *Angst (страх)* фрейму “ЛЮДИНА”, а термінальний елемент *Ratte (щур)* фрейму “ПРИРОДА” корелюється з дієсловом *hecken (породжувати)*, що образно відтворює процес поширення відчуття страху серед людей і є сполучним компонентом фреймів “ПРИРОДА” і “ЛЮДИНА”.

Приклад зміщеної, або непрямої, кореляції бачимо також у зображенні кохання юного Бюднера до дівчини на ім’я Ліліан. На запитання юнки, як йому вдалося у віршованій формі передавати свої почуття, хлопець відповів: “*Das Gedicht? Gott ja, es war <...> eine Laune meinerseits. Sie löste sich auf wie Wiesennebel im Sommer*” [9, 288] / *Вірш? Боже, у мене просто був настрій. Він розсіявся, як влітку туман на лузі*. У цій фреймовій структурі наявний експліцитно виражений термінальний елемент фрейму “ЛЮДИНА” (через ключову лексичну одиницю *Laune – настрій*) та експліцитне вираження фрейму “ПРИРОДА” (через лексею *Wiesennebel – туман на лузі*). Вони пов’язані між собою, однак кореляція здійснюється не безпосередньо, а завдяки дієслову *sich lösen (розтавати, розсіюватись)*, що актуалізує внутрішньофреймовий зв’язок термінальних елементів. На особливу увагу заслуговує той факт, що лексична одиниця, яка представляє термінал “Психологічний стан” фрейму “ЛЮДИНА”, складається з двох речень, охоплюючи також термінальний елемент фрейму “ПРИРОДА” – *Wiesennebel im Sommer*. Тобто фрейм “ЛЮДИНА” представлено ключовою лексею власного термінального елемента (*Laune*), що презентує термінал “Психологічний стан” і розкривається через елемент терміналу “Природні явища” фрейму “ПРИРОДА”.

Контекст, активізуючи фонові знання реципієнта, допомагає співвіднести певну лексичну одиницю з тим чи іншим терміналом. Так, у фрагменті, що описує розпач хлопця, який викрив зраду своєї дівчини, лексема *hilflos (безпорадний)*, завдяки контексту та експлікації через термінальний елемент *Strohalm im Strudel / соломинка у вирі* (фрейм “ПРИРОДА”), передає відчуття персонажа, а не його фізичну безпорадність, представляючи таким чином термінал “Психологічний стан”: *Er war hilflos wie ein Strohalm im Strudel* [9, 307] / *Він відчував себе безпорадним, як соломинка, що потрапила у вир*. У цьому прикладі спостерігаємо пряму кореляцію ключових лексем обох терміналь-

них елементів *hilflos* (фрейм “ЛЮДИНА”) та *Strohalm* (фрейм “ПРИРОДА”), останній з яких ужито разом із виразом *im Strudel*, без якого порівняльна конструкція втрачає свою зображальну силу.

Цікавим є випадок, коли термінальний елемент фрейму “ПРИРОДА” подано у формі підрядного речення: *Alle seine Hoffnungen <...> waren niedergefallen wie Zugvögel, deren Flügel im jachen Winterwind erstarrten* [9, 422] / *Всі його надії пропали, мов перелітні птахи, у яких крила задубіли від різкого зимового вітру*. Ключова термінальна лексична одиниця *Hoffnungen* (надії) як категорія внутрішнього світу в поєднанні з дієсловом *niedergefallen* (надати) зображує розчарування героя, а в поєднанні з лексичними одиницями фрейму “ПРИРОДА” (*Zugvögel, deren Flügel im jachen Winterwind erstarrten*) експлікує елемент, що належить до терміналу “Внутрішній стан” фрейму “ЛЮДИНА”. Слід зазначити, що термінальна частина фрейму “ПРИРОДА” в цьому випадку є факультативною, обмежується лише функцією образного порівняння, оскільки термінальні елементи, що представляють фрейм “ЛЮДИНА” (*Hoffnungen waren niedergefallen*), самостійно виражають внутрішнє спустошення.

До підгрупи “Природа як суб’єкт порівняння для позначення стану” належать приклади, в яких термінальна лексика фрейму “ПРИРОДА” використовується для зображення фізичного стану людини, а отже має безпосередній стосунок до фрейму “ЛЮДИНА”, наприклад, у зображенні Фріди Венскат у романі “Погонич волів”: *Frida bebt wie eine Stute / Фріда тремтить, як кобила* [10, 228] та служниці Софі, яка часто скаржилася на сверблячку спини, порівнюючи свою “недугу” з тарганами: *Es ist, als ob mir Schaben unterm Hemd säßen / Таке відчуття, ніби в мене під сорочкою сидять таргани* [9, 87]. Товариш Софі бачив у цьому нагоді потренувати свої гіпнотизерські здібності й навіював дівчині: *Du bist jetzt leicht wie Pappelsamen / Ти легенька, як насінина тополі* [9, 91]. Як бачимо, у цій своєрідній практиці хлопець апелює до “природного” матеріалу, зіставлення з яким використовує для досягнення потрібного фізичного та психологічного ефекту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз групи фреймів під назвою “Природа як суб’єкт порівняння” у фреймовому комплексі “ЛЮДИНА і ПРИРОДА” дає підстави стверджувати про варіативність використання “природничої” лексики для презентації того чи іншого факту або явища. У зафіксованих прикладах фреймових структур цієї групи фігурують переважно термінали “Тварина” та “Рослина”, компоненти яких неодноразово використовуються для метафоричного порівняння персонажів з елементами природи. Такі паралелі впливають на оповідь, роблять її яскравою, живою, насиченою образними асоціаціями.

Вивчення функціонування фреймів відіграє важливу роль у сучасних дослідженнях літературно-художнього дискурсу. Однак ряд питань, що стосується процесів обробки мовної фактури дискурсу, за допомогою яких здійснюється активізація інформаційних даних, що стоять за тим чи іншим елементом фреймової структури, є відкритим і може бути предметом подальших лінгвістичних розвідок.

Література

1. Дискурс іноземномовної комунікації : кол. моногр. / ред. К. Я. Кусько. – Л : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 495 с.
2. Кусько К. Я. Політичний дискурс в системі фреймових технологій / К. Я. Кусько // Іноземномовна комунікація: здобутки і перспективи : зб. наук. пр. – Т. : [б. в.], 2006. – С. 29 – 31.
3. Кусько К. Я. Фрейми в концептосфері політичного дискурсу / К. Я. Кусько // Вербальні та невербальні особливості дискурсу різножанрової типології : зб. наук. пр. – Л. : [б. в.], 2006. – С. 3–20.
4. Кучинская Е. А. Макрополе компаративности научного стиля в современном английском языке (под-стиль точных наук) : дис. ... канд. филол. наук / Е. А. Кучинская. – Минск : Минск. гос. пед. ин-т иностр. яз., 1992. – 136 с.
5. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции / А. Н. Леонтьев // Психология эмоций. Тексты. – М. : Моск. гос. ун-т, 1984. – С. 162–171.
6. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Запоріж. держ. ун-т, 2002. – 292 с.
7. Риндфляйш Р. Эрвин Штрिटтматтер / Р. Риндфляйш // Писатели ГДР. – М. : Худож. лит., 1984. – С. 187–206.
8. Voigt S. Framesemantische Strukturen des Textes als Beitrag zur Textverständlichkeit / S. Voigt. – Berlin : Logos-Verlag, 1997. – 267 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

9. Strittmatter E. Der Wundertäter. Roman. Erster Teil / E. Strittmatter. – Berlin : Aufbau Taschenbuch Verlag, 1999. – 515 S.

10 Strittmatter E. Ochsenkutscher : Roman / E. Strittmatter. – Berlin : Aufbau Taschenbuch Verlag, 2000. – 346 S.

Статтю подано до редколегії
11.04.2011 р.